

Andrzej Tyszka

Partycypacja kulturalna

Teksty : teoria literatury, krytyka, interpretacja nr 3 (57), 137-142

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

je znaczenie na pozostałych, na ich wzajemnym stosunku i stosunku do nich.

„Istotną wskazówką, która wynika z powyższych rozważań, dla postępowania badawczego w odniesieniu do zjawisk kultury literackiej jest konieczność rozważania ich we wzajemnym związku i współzależności. Wy różniamy nadawcę lub przedmiot semiotyczny, lub odbiorcę, odwołując się do wyników badań pozostałych elementów przy interpretacji jednego z nich”.

Przestrzega też przed zbyt wąskim zakresowo pojmowaniem tych członów, przed odzieraniem ich z kontekstów funkcjonalnych, społecznych i historycznych.

Obie te książki nie kłócą się z sobą, nie znaczą wobec siebie przełomu — są rezultatem tych samych przemyśleń, odrzuceń i opcji. Pierwszą jednak pisał ktoś, kto dochodzi do stwierdzeń, zajmuje i umacnia swoje stanowisko — ktoś, kto się uczy. Drugą — ktoś, kto uczy innych.

Marek Karpiński

Partycypacja kulturalna

W świetle obowiązujących w nauce koncepcji kultury należy ona do rzeczywistości systemowej, ponadindywidualnej. Panorama czy też suma uczestnictwa wszystkich członków społeczeństwa danego miejsca i czasu nie stanowi jeszcze o kulturze tego społeczeństwa.

Stan aktywności kulturowej jednostek lub stopień i styl ich uczestnictwa — to tylko jeden z aspektów istnienia kultury. Niemniej zaangażowanie kategorii pojęciowej „uczestnictwa w kulturze” ma ogromne znaczenie dla rozpoznania i rozumienia zorganizowanego i stymulowanego rozwoju kultury, upowszechniania kultury, jej demokratyzacji — a w dalszej konsekwencji dla realizacji wszelkiej polityki kulturalnej. Znajomość sposobów uczestniczenia w kulturze i samej jego istoty jest pierwszym metodologicznym zadaniem z punktu widzenia zadań poznawczych wobec kultury.

Bogactwo form oddziaływania i zachowania symbolicznego ludzi każe się zainteresować wieloma różnymi jego przejawami zarówno w tzw. życiu kulturalnym, jak i poza nim. W jego obrębie mówi się o dwóch zasadniczych formach uczestnictwa w kulturze: ekspresji i recepcji treści kulturowych. W świetle badań nad kulturą współczesną forma partycypacji odbiorczej zdaje się w odniesieniu do większości uczestników kultury dominować. Tę część odbior-

czej aktywności, warunkiem dostępu do której jest jakaś forma opłaty (na wzór zakupu), można określić zwrotem „konsumpcja kulturalna”. Trzeba jednak mieć na uwadze nie tyle fakt nabycia w ekonomicznym sensie, ile przepływ czy wymianę informacji i wartości lub — szerzej — doznań symbolicznych.

Idąc za gdzieś indziej wyrażoną myślą można przyjąć, że „niezależnie od tego, czy dostęp do kultury zdobywa się za pośrednictwem, czy bez pośrednictwa ekwiwalentu ekonomicznego, uczestnictwo kulturalne realizuje się jako akces natury świadomościowej, jako akt poznawczy, przeżycie estetyczne lub wzruszenie emocjonalne, możliwe dzięki opanowanym nawykom, dyspozycjom i umiejętnościom”. Wobec częstych użyć zamiennych zwrotów „uczestnik kultury” i „konsument kultury” wymaga podkreślenia faktu, że koncepcja uczestnictwa w kulturze jest pojęciem inna — a nie tylko szersza zakresowo — od koncepcji zachowań zaliczanych potocznie do konsumpcji kulturalnej, aczkolwiek i te zachowania obejmuje. Wiedza o częstości i społecznym zasięgu zachowań kulturalnych (najczęściej w badaniach ograniczana do zachowań odbiorczych) nie wystarcza do orzekania o zróżnicowanym poziomie lub stylu uczestnictwa kulturalnego społeczeństwa. W konsekwencji — nie umożliwia panowania nad skutkami takich lub innych rozmiarów owej konsumpcji dla stanu świadomości społecznej.

Jak określa się w kategoriach ogólnych *pojęcie uczestnictwa w kulturze*? Najczęściej i najogólniej bywa ono formułowane jako proces „interakcji symbolicznych”. Pośród wielu typów działań społecznych, zachowań czy wzorów interakcji społecznych można wyróżnić te, które polegają na zdolności ludzkiej do tworzenia znaków i symboli oraz intencjonalnym ich użyciu utrwalonym reagonowaniu na nie. „Na uczestnictwo kulturalne — pisze A. Kłoskowska — składają się czynności formułowania oraz odbierania i interpretowania symbolicznych przekazów”. Symboliczne środki przekazu pełnią funkcje wyspecjalizowane w systemie ludzkiego współdziałania i porozumienia — nie służą one niczemu innemu jak tylko temu, aby być medium porozumienia. System języka, a obok niego liczne systemy pozawerbalne występują w życiu społecznym jako systemy symboliczne dostarczające tworzywa do formułowania tekstów czy — w węższym ujęciu — komunikatów. Rzeczniczy stanowisk pansemiotycznych podkreślają *komunikacyjne funkcje* tekstowych wytworów i zachowań ludzkich. Inni akcentują specyficzną pod względem komunikacyjnym rolę *intencjonalnych* przekazów, które w sposób konwencjonalny i objęty wzorami uznane są za właściwy w danym społeczeństwie środek techniki porozumienia. Kultura jest uznana za wehikuł społeczny zamierzonej *wymiany informacji*, a stąd uczestnictwo kulturalne najpowszechniej bywa pojmowane jako „forma interakcji, w której dominują zjawiska komunikowania”.

Analiza semiotyczna przekazów kulturowych podsuwa wniosek, że

warunkiem niezbędnym uczestnictwa w kulturze i pierwszoplanowym jego aspektem jest znajomość i biegłość w posługiwaniu się *systemami znakowymi*. Uczestniczyć w kulturze to w sensie semiotycznym posiadać ekspresyjną i odbiorczą zdolność komunikowania się z innymi na gruncie znajomości obowiązujących *kodów i konwencji porozumienia*. Oznacza to zdolność rozpoznawania układów nośników znaczeń, dekodowania i konotowania znaków i złożonych z nich komunikatów, zdolność przekładania ich treści na inne systemy znaków i zdolność wyrażania własnych myśli i przetwarzania doświadczeń w czytelne dla innych teksty. Wszystkie te elementarne kwalifikacje, a także szereg nadbudowanych nad nimi zniuansowań (jak „czytanie w podtekście”, odbieranie metafor, rozumienie aluzji) są wynikiem wyuczenia, wyćwiczenia, wprowadzenia czy nawet wtajemniczenia. Im szerszy jest w indywidualnym doświadczeniu zasób znajomości znaków, znaczeń i operacji znakowych, tym potencjalnie bogatszy udział w procesach komunikowania. Nie możemy jednak uznawać za wystarczające tych kompetencji semiotycznych.

Uczestniczenie w komunikacji symbolicznej wymaga nie tylko odczytywania treści w tworzywie znakowym, ale także odbierania i rozumienia ich *sensu* lub umiejętności *nadawania im sensu*. Do tego konieczna jest umiejętność interpretowania odbieranych informacji, a więc posługiwania się właściwymi dla danego tekstu regułami interpretacyjnymi i właściwymi procedurami rozumienia. Pojęcie komunikacji symbolicznej zakłada, że istniejąca rzeczywistość wytworów i zachowań symbolicznych jest przedmiotem sensownego przyswojenia i przetworzenia w osobowości partycypantów kultury.

W pojęciu symbolu zawiera się jednak nie tylko odniesienie do *znaczeń*, ale także do *wartości*; nie tylko funkcja komunikacyjna, ale także aksjologiczna. W pojęciu uczestnictwa w kulturze ma to ważną rolę, gdyż wnosi nowy jego aspekt. Jeśli bowiem nie poprzestać na pytaniu, jak dokonuje się proces przekazywania informacji, ale także *dlaczego* i *po co* się go podejmuje, a także *co* podlega zakomunikowaniu, to analiza aksjologiczna obok semiotycznych okazuje się niezbędna. Zawarte w komunikatach kulturowych oceny, preferencje wartościujące i intencje są składnikiem istotnym sensu tych komunikatów. „Najbardziej nawet doskonała znajomość reguł kompetencji językowej, która pozwala artykułować wypowiedzi znaczące i poprawne, — pisze o tym D. Niblas — nie wystarczy, by kogoś skutecznie obrazić, przekonać, rozśmieszyć, nakłonić do zaufania względnie zniechęcić do siebie”. Komunikowanie nastawione na interakcje społeczne nie ogranicza się do udzielania i odbierania informacji, ale nastawione jest na oddziaływanie tymi informacjami, a także samym sposobem ich wyrażania. Ma ono za zadanie uruchamiać lub ukierunkowywać motywacje, urabiać po-

stawy, tworzyć skojarzenia ważne edukacyjnie lub wychowawczo, organizować współdziałanie i wypełniać szereg innych funkcji — słowem obsłużyć i tworzyć sieć oddziaływań społecznych. Instrumenty takiego oddziaływania jak „komunikat nakłaniający” (perswazyjny, reklamowy czy propagandowy), „norma” służąca do kontroli zachowań, modele słowne zdarzeń i procesów — służą do socjalizacji według wzorów, do kształtowania dyspozycji postępowania właściwego, należytego, skutecznego, pożądanego itp., a więc aktywnego aksjologicznie.

Kultura w jednym z określeń jest konfiguracją wartości i wartościowych celów, a także zasobem reguł wyboru i preferencji wartości. Zatem uświadomiony, aprobatywny stosunek do wartości uznawanych i cenionych oraz repulsywny — wobec wartości odrzucanych — stanowi o porządku aksjologicznym wyróżnionych w kulturze sposobów postępowania i sytuacji ludzkich. W aspekcie aksjologicznym uczestniczyć w kulturze to uświadamiać sobie zasób i porządek wartości (w szczególnym przypadku ich hierarchię), znać i praktykować reguły oceniania i wartościowania, umieć adekwatnie wyrażać wartości środkami symbolicznymi. W przypadkach poszczególnych (najczęściej w sytuacjach pedagogicznych) udział w kulturze — w aspekcie wartości — jest przysposobieniem antycypującym do praktycznego wartościowania, uczeniem na przykładach symbolicznych, jak i wśród jakiego zasobu wartości wybierać, by sprostać wzorcom osobowym, normom uznawanego etosu lub nakazom ideologii.

Z innego uprawnionego punktu widzenia kulturę pojmuje się więc jako *konfigurację wzorów i norm*, poprzez które dokonuje się kontrola społeczna i proces socjalizacji. Regulacja zachowań dokonująca się tym sposobem korzysta ze wzmocnienia i utrwalenia innych oddziaływań — środkami symbolicznymi poprzez system sugestii, zaleceń i nakazów dotyczących jednych sposobów postępowania, a w stosunku do innych — przez system ostrzeżeń, ograniczeń i zakazów. Normy i wzory występują w programach wychowawczych, obyczajach, kodeksach towarzyskich, regułach etykiety, obrzędach i rytuałach społecznych, w utworach artystycznych wyrażone bądź *explicite*, bądź częściej jako funkcjonujące *implicite* w postaci ocen, zachęt, pochwał i nagan. Uczestnictwo w kulturze w tym kontekście jest to stopień znajomości wzorów i norm oraz sposób, w jaki im się podlega — od pełnej akceptacji i konformizmu wobec nich do całkowitej dewiacji. W tym sensie kultura stanowi nie tyle system informacyjny, układ aksjologiczny czy źródło sensu, ile — łącząc w pewne całości wszystkie te funkcje — staje się *mechanizmem sterowniczym* postaw i działań, instrumentem stymulowania, ukierunkowania i regulacji zachowań. Specyficzną cechą oddziaływań symbolicznych nastawionych na spełnianie tych zadań jest wywieranie wpływu na jednostki i grupy poprzez „przymus we-

wewnętrzny” w przeciwieństwie do przemocy, represji lub manipulacji zewnętrznej.

Oddziaływanie bodźcami symbolicznymi zawartymi w repertuarze treści kultury na postępowanie ludzi zakłada istnienie w osobowości jednostki złożonego układu psychologicznego w postaci percepcji, interpretacji, reakcji, transformacji, ekspresji. W sformułowaniu M. Czerwińskiego kultura jest zespołem środków „używanych dla ukierunkowania wyższych funkcji psychicznych występujących u człowieka”. Skuteczność oddziaływań zapewniona jest przez to, że dokonują się one w osobowości przygotowanej zarówno pod względem sensorycznym, racjonalnym, jak i emocjonalnym. Uczestnictwo w kulturze z psychologicznego punktu widzenia jest sposobem kształtowania „wewnętrznego świata podmiotu ludzkiego” pod wpływem symbolicznych podniet, a także kształtowania cech i kwalifikacji psychicznych: inteligencji, wyobraźni, pamięci, uwagi, wrażliwości itp. Zdolność uczestnictwa w kulturze regulowana jest przez te psychiczne właściwości jednostki. Od nich zależy przyswajanie, wyrażanie, odtwarzanie i tworzenie treści kultury.

W grę wchodzi tu zarówno zwiększenie *zasobu informacji*, jak i ich *organizacja* czy ustrukturalenie, od której zależy „wyposażenie konceptualne” lub „kompetencja kulturowa” jednostki. W tym aspekcie nazwiemy partycypacją kulturalną zdolność do nabywania wiedzy, gromadzenia doświadczeń, formowania pojęć i kategorii myślowych koniecznych do przestrzegania i porządkowania przeżyć i doznań — najogólniej: *zdolność orientacji*. Zasób i organizacja informacji w największym stopniu zależy od opanowania pojęć i struktur języka. Jako główne „źródło strukturalności w kulturze” język i poziom kompetencji lingwistycznej określa nie tylko zakres możliwości komunikowania się, ale także sferę pojęć i kategorii sterujących pracą umysłu, zwłaszcza poznaniem, rozumieniem i uczeniem się.

I wreszcie kolej na podkreślenie aspektów socjologicznych uczestnictwa w kulturze. Drogą wymiany informacyjnej, dzięki organizowaniu przez nią sieci interakcji społecznych, integracji na gruncie wspólnie uznanych wartości i wartościowań, podobnego zasobu akceptowanych norm i wzorów, zachodzi między uczestnikami tej samej kultury stałe odnawianie i utrwalanie (intencjonalne bądź nawykowe i naśladowcze) poczucia *identyfikacji i tożsamości grupowej*. Mówi się w związku z tym o zakresach więzi i solidarności społecznej na gruncie kultury. Uczestniczyć w kulturze oznacza w tym sensie proces oznakowywania i emblematyzowania środkami symbolicznymi przynależności do grupy i pozycji w grupie. Chodzi tu nie tylko o zaznaczenie członkostwa, ale i o wytwarzanie wspólnej płaszczyzny poglądów, motywów i sposobów przeżywania doświadczeń umożliwiających *współdziałanie*. Chodzi też w przypadkach specjalnie wyróżnionych o podatność na apele wyrażone w ję-

zyku kultury (np. w języku artystycznym) o doskonalenie i utrwalanie spójności i integracji grupy.

W ten oto sposób zaznaczonych zostało wiele aspektów znaczeniowych uczestnictwa kulturalnego, wywiedzionych z różnych funkcji kultury wobec jednostki i zbiorowości ludzkiej. W krótkim wyliczeniu można następująco przedstawić te aspekty: 1) *semiotyczny*, czyli odnoszący się do społecznego procesu komunikacji poprzez znaki i systemy znakowe; 2) *hermeneutyczny*, tj. polegający na umiejętności odczytywania i nadawania sensu przekazom informacyjnym i wytworom symbolicznym przez ich rozumiejącą interpretację; 3) *aksjologiczny*, tj. odnoszący się do wartości i ich porządków, a także do utrwalonych sposobów wartościowania; 4) *normatywno-sterowniczy*, obejmujący znajomość norm i wzorów oraz regulujący i samoregulatywny ich wpływ na zachowanie się; 5) *psychologiczny*, tj. odniesiony do cech osobowości i wyuczonych umiejętności, zwłaszcza recepcji i ekspresji, dzięki którym przyswajane treści kultury stać się mogą przedmiotem życia wewnętrznego, jednostki; 6) *gnostyczny*, tj. odniesiony do zasobu i organizacji informacji, „wyposażenia konceptualnego”, które umożliwia orientację wobec doświadczeń i doznań, zwłaszcza symbolicznych; 7) *socjologiczny*, tj. odwołujący się do sfery symbolicznych identyfikacji z grupą i pozycją w grupie oraz do wspólnoty wartości zapewniających integrację w działaniu.

To, co zostało powiedziane o kulturze i istocie uczestnictwa kulturalnego, pozwala udobitnić pewną tezę fundamentalną: *wpływ kultury* jako narzędzia oddziaływania na społeczeństwo i jego członków realizuje się przez *treści kultury i ich interpretujące, sensotwórcze przeżycie* świadomej partycypacji. Zależy on więc nie tyle od liczby i rodzaju zachowań odbiorczych lub twórczych umożliwiających kontakt z treściami kultury, ile od ich skutków psychospołecznych. Między statystyką i socjografią konsumpcji kulturalnej a wiedzą o modelującym wpływie treści kultury na osobowość i system społeczny istnieje dość znaczny dystans poznawczy.

Andrzej Tyszka

Problem Innego u Sartre'a

Sartre nie ma wątpliwości, skąd się bierze istnienie Innego: jest ono niepowątpiewalnym faktem, danym nam w preontologicznym rozumieniu. Istnienie Innego nie może być jedynie prawdopodobieństwem, gdyż prawdopodobieństwo dotyczy przedmiotów dostępnych lub potencjalnie dostępnych naszemu do-